

TENÂFÜR

maktadır. 9 (630) yılında düzenlenen Tebük Seferi'ne katılmak istemeyen imanı zayıf kimselerin durumunu "اتَّقَلْتُمْ" (yere mihlanıp kaldınız, et-Tevbe 9/38) kelimesi, ağır görünmesine rağmen fonetik niteliğiyle bağlama en uygun ifade olduğu için bizâtihi fesahattir. Hûd sûresindeki (11/28) "أَنْزَلْنَاهُمْ مِمَّا هُمْ فِيهَا" ... "فَعَمَّيْتُ" ifadeleri de böyledir (*İlmü'l-me'ânî*, I, 13-16). Bir kimseyi cehennem ateşinden çekip çıkarmanın güçlüğünü fonetik nitelikte de desteklediği için "زَحَرَ" (Âl-i İmrân 3/185), her şeyi kasıp kavurarak Âd kavmini helâk eden rüzgârın eylemine en uygun nitelime olduğu için "صَرَصَرَ" kelimeleri fesahat ve belâgat örnekleridir. Bütün dillerde gelişme ağırdan hafife doğru bir seyir izler, ağır sesler ölümlü veya değişim ve dönüşüme uğrar. Arap dilinde ağır seslerle kelimelerde görülen fonetik güçlükler idgam, ibdâl, i'lâl, kalb, hazif, teshîl, imâle gibi kuralarla hafifletilmiştir.

Tenâfür-i Kelimât. Eleştirmen ve şair Halef el-Ahmer (ö. 180/796 [?]) şiir eleştirisi bağlamında tenâfür-i kelimâta belki de ilk değinen edip olmuştur. Halef, bir beytinde dizeyi meydana getiren kelimeler arasındaki fonetik uyumsuzluğu üvey evlâtlar arasındaki anlaşmazlık örneğiyle açıklar: "فِعْضُ قَرِيضِ الْقَوْمِ أَوْلَادُ عِلَّةٍ / يَكْدُ لِسَانِ النَّاطِقِ الْمَتَحْفِظِ" (Bazı şairlerin kıta ve dizeleri üvey evlâtlar gibidir, okumak isteyen ve ezberlemeye çalışan kimsenin dilini yorar; Câhiz, *el-Beyân*, I, 67). Çölden Basra'ya gelip çocuklara fasih dil öğreticiliği yapan, Ebû Ubeyde et-Teymî, Asmaî ve İbn Selâm el-Cumahî gibi dilcilerin faydalandığı bedevîlerden Ebû'l-Beyda Es'ad b. Ebû İsmet er-Riyâhî bir beytinde buna paralel bir yaklaşım ortaya koymuştur (a.g.e., a.y.); "وَشِعْرُ كَبِيرِ الْكَبِشِ فَرَّقَ بَيْنَهُ / لِسَانُ دَعِيٍّ فِي الْقَرِيضِ دَخِيلٌ" (Nice şiir var ki koç dışkısı gibi tane tane, onu parça parça kılmıştır şiirde üvey evlât ve yanaşma konumundaki şairin dili). Kötü şiirin nitelikleri bağlamında bu beyti nakleden Câhiz en iyi şiirin kelimeleri birbiriy-le kaynaşmış, mahreçleri kolay, tek kalıba dökülmüş gibi beyitlerinin cüzleri tek lafız, her lafzı tek harfmış gibi, dilde yağ gibi kayan şiir olduğunu belirtmiş ve tenâfür-i kelimât hususunda en ağır beyitlerden şu dizeleri ilk defa o nakletmiştir: "قَبْرِ حَرْبٍ وَقَبْرِ حَرْبٍ قَبْرِ حَرْبٍ" (Harb'in kabri ıssız bir yerdedir; Harb'in kabrinin yanında hiçbir kabir yoktur). Bu beytin Ebû Süfyân'ın babası Harb b. Ümeyye hakkında söylendiği ve cin şiirlerinden sayıldığı kaydedilir. Âhenksizlik sebebiyle daha zor olan beyitler okunabildiği halde yukarıdaki beytin dil sürçmesi yüzünden ardarda üç defa söy-

lenemediği belirtilir (Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 65; *Kitâbü'l-Hayevân*, VI, 207-208). Abdülkâhir el-Cürçânî, Câhiz'in fikirlerini aktardıktan sonra fesahati lafızların uyumuna ve harflerin fonetik âhengine indirgemenin, bu suretle fesahati belâgatın kapsamından çıkarmanın isabetli görünmediğini, lafzî uyumların belâgatta bir dereceye kadar yeri bulunmakla birlikte belâgatın ve Kur'an'ın i'câzının bunlardan ibaret olmadığını söyler. Ona göre asıl i'câz ve belâgat delâlet açıklığı, işaret doğruluğu, tertip güzelliği, teşbih, tafsil, icâz, fasıl-vasıl, hazif, tekit, takdim-tehir gibi semantik özelliklerle ortaya çıkar (*Delâ'ilü'l-i'câz*, s. 57-62). Fahreddin er-Râzî, Hatîb el-Kazvîni, Bahâeddin es-Sübkî, Teftâzânî, İbn Ya'kûb el-Mağribî ve Abdülfettâh Besyûnî gibi belâgat yazarları da benzer örneklere temas etmiştir. Ebû Temmâm'ın şu beyti tenâfür-i kelimât için yaygın örneklerden sayılmıştır: "كِرِيمٌ مَتَى أَمْدَحُهُ أَمْدَحُهُ / وَإِذَا مَا لَمْتَهُ لَمْتَهُ وَحَدِي وَالْوَرَى مَعِي" (Öyle asil ve civanmert bir yiğit ki onu ne zaman översem överim kâinat da benimle birlikte, ne zaman yerersem yererim tek başına kalmış vaziyette, *Divân*, II, 116).

BİBLİYOGRAFYA :

Haîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn* (nşr. Mehdi el-Mahzûmî – İbrâhim es-Sâmerrâî), Beyrut 1408/1988, I, 51-55; Ebû Temmâm, *Divân* (nşr. M. Abdüh Azzâm), Kahire 1951, II, 116, 256, 307; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 62-69; a.mlf., *Kitâbü'l-Hayevân*, VI, 207-208; İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb* (nşr. Hasan Hindâvî), Dimaşk 1405/1985, II, 811-817; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1934, I, 228, 231-232; Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâ'ilü'l-i'câz* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1404/1984, s. 57-62; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 64-65; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz* (nşr. Bekrî Ş. Emîn), Beyrut 1985, s. 123-126; Ziyâeddin İbnü'l-Esir, *el-Mesellû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havî – Bedevî Tabâne), Riyad 1403/1983, I, 143, 258-262; Şürûhu't-Telhîş, Kahire 1937, I, 76-83, 99-101; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, Kahire, ts., s. 2, 25; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-mütezzammin li-esrâri'l-belâga*, Beyrut 1402/1982, I, 104-120; Teftâzânî, *el-Mu'tavvel*, İstanbul 1300, s. 16, 20; İsamüddin el-İsferâyîni, *el-A'tvel*, İstanbul 1284, I, 18, 23; Abdürrahîm b. Ahmed el-Abbâsî, *Me'âhidü't-tenşîş* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1367/1947, I, 35-37; Meccî Vehbe – Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-muştalahâti'l-Arabiyye fi'l-luğa ve'l-edeb*, Beyrut 1979, s. 69; Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-Arabiyye*, Riyad 1402/1982, II, 862-863; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *İlmü'l-me'ânî*, Kahire 1408/1987, I, 13-16, 21-22; Ebû'l-Kâsım Râdfer, *Ferheng-i Belâg-i Edebî*, Tahrân 1368 hş., I, 418-419; Ahmed Matûb, *Mu'cemü'l-muştalahâti'l-belâgiyye ve'teavûr-rühâ*, Beyrut 1996, s. 422; İbrâhim Enis, *el-Esvâtü'l-luğaviyye*, Kahire, ts. (Mektebetü nehdati Mısır), tür.yer.

İSMAIL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Tenâfüre Türkçe'de "ses itişmesi" denir. Kelimedeki tenâfüre tenâfür-i hurûf, cümlelerin söz diziminde tenâfür-i kelimât (tenâfür-i elfâz) adı verilir. Batı retorikindeki karşılığı olan "kakofoni" (cacophonie), tenâfürün her iki şeklini de içine alan bir terimdir.

Tenâfür-i Hurûf. Kelimeyi oluşturan harflerin ses yönünden uyumsuz olmasıdır. Ses uyumsuzluğu, mahreç bakımından birbirine yakın harflerin aynı kelimedeki toplanmasıyla meydana gelir. Bu kelimeler dil üzerinde bir ağırlığa sebebiyet verdiği için söyleyiş güçlüğüne yol açar. "İstatistik, istidâdât, haşhaş, selâsetsizlik" gibi yabancı kelimeler yanında "çürütücülerce, gözlemlemek, koşullaştırılmışlık, kırkırttırmak, işsiz güçsüz" gibi Türkçe kelimeler de ses itişmesi örneklerindedir. Bu kelimeler söyleyiş güçlüğü yanında işitme zevkini de bozduğundan, bu olumsuz etkinin giderilmesi için bazı ses değişiklikleri meydana gelir; "ufakçık" kelimesinin "ufacık", "küçükçük" kelimesinin "küçücük" şekline dönüşmesi gibi. Edebî metinlerde de tenâfür-i hurûf örneklerine rastlamak mümkündür ve bunlar fesahat bakımından kusurlu görülür. Meselâ Yûnus Emre'nin, "Asâyıla Mûsâyıla kaçtım çıktım Tûr dağına / İbrâhim ile Mekke'ye bünyâd birağandaydım" beytindeki "birağandaydım" kelimesi tenâfüre örnek gösterilir (Saraç, s. 35). Nâbî'nin, "Açılmış gül gül olmuş safha-i rûyu semenlenmiş / Letâfet kat kat olmuş ârızında nesterenlenmiş" beytindeki "nesterenlenmiş" sözü de söyleyiş güçlüğü yüzünden tenâfüre örnek teşkil eder. Bu kelime, beyitteki diğer kelimelerden gerek harf sayısı gerekse mahreçlerinin uyumsuzluğu bakımından ayrılmakta ve beytin fesahatini engellemektedir. Ancak bir kavramı anlatabilmek için özellikle tekrarlarla bazan ses itişmesi göz ardı edilebilir; "tatsız tuzsuz" gibi.

Tenâfür-i Kelimât. Cümlelerin söz dizimini meydana getiren kelimelerin tek başına fasih olmasına karşılık ardarda geldiklerinde telaffuzu güçleştirmesidir. Çoğu zaman benzer seslerin bulunduğu kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan bu durum bazan da birbiriy-le imtizâç edemeyen / itişen seslerden kaynaklanır; "Uyuyormuş, ses istemezmiş"; "Aşçı, aş pişmiş mi?"; "elli lira" gibi. Bu tür ses uyumsuzluğu fiil yapım ve çekim eklerinin bir cümlede sıkça tekrarlanmasıyla da ortaya çıkar. Ayrıca zincirleme isim tamlamaları tamlama eklerindeki ses tekrarı sebebiyle fesahati ihlâl eden unsurlardan kabul edilmiştir. Birkaç kelimedeki teşekkül eden ek-

sik terkiplerde veya bir kaziye teşkil eden tam terkiplerde tenâfûr harfleri toplandığında hem telaffuzu güçleştiren hem de kulakta hoş olmayan bir intiba uyandırır; “Çerçi çekirge çeşmesindeki çengele çarpıtı” gibi. Cümle içerisinde bir kelimenin son harfi ile ardından gelen kelimenin ilk harfi aynı veya yakın seslerden oluşuyorsa tenâfûr meydana gelir; “şahs-ı sâlih, nân-ı nâ-puhte, tarz-ı zarîf” gibi. Özellikle s ve ş harflerini içeren kelimelerin arka arkaya gelmesi sözde itişmeye yol açar. Tekerlemeler de tenâfûr-i kelimâta örnek gösterilmiştir (Recâizâde Mahmud Ekrem, s. 128); “Bir berbere bir berber bre berber beraber bir berber dükkânı açalım demiş” ve “kırk küp kırkı da kulpu kırık küp” gibi. Ancak tekerlemeler hemen herkesin söylemekte zorlandığı ve bu amaçla uydurulduğu için onlar bir fesahat kusuru sayılabılır.

Tenâfûr-i kelimât örneklerine edebî eserlerde de rastlanır. Meselâ Muvakkizâde Pertev’in, “Etmez uşşâka nazar yoluna kurbân olsa / Dönse bismil-gehe ger dergehi bin kan olsa” beytinde, “bismil-geh”, “ger” ve “dergeh” kelimelerinin bir araya gelmesi tenâfûr-i kelimâta sebebiyet vermiştir (Saraç, s. 37). Yine Muvakkizâde Pertev’e ait, “Cûlar gibi sirişkim akarken şırıl şırıl / Ol hâb-ı nâzda uyuyormuş mışıl mışıl” beyti tenâfûr-i kelimât örneği kabul edilmiştir. Çelebizâde Âsım Efendi’nin, “Bu şeb-i ferhundede mâhiyyeden şehzâdede / Seyreden resm-i tîğ-ı zülfikar-ı Hayder’i / Dediler muhyî-i devlet sadr-ı âsaf-menkabeb / Eyledi âvize çarha tîğ-i nusret-cevheri” kıtası birinci mısra da yer alan “-dede, -den, -dede” sesleri dolayısıyla fesahat bakımından kusurlu sayılmıştır (Recâizâde Mahmud Ekrem, s. 128). “Meylin ol serv-i revânın sûy-i ağıyâra görüp / Eylemişmiş yaş zebân-ı hâl ile îhâm-ı su” beytinin ikinci mısraı da kaynaklarda tenâfûr-i kelimât örneği olarak yer almaktadır (Ahmed Cevdet Paşa, s. 10). Hâmî-i Âmidî’nin, “Ey andelîb o gül uyumuşmuş ses istemez” mısraının “uyumuşmuş ses istemez” kısmında da tenâfûr-i kelimât vardır (Tâhirülmevlî, s. 162). Tenâfûrün bazan hiciv ve tezyif gayesiyle kullanıldığı bilinmektedir. Seyyid Osman Sürûrî’nin, “Kara kuru karı aldı Nu‘man” şeklindeki tarih mısraı bunun bir örneğidir (Ahmed Cevdet Paşa, s. 10).

BİBLİYOGRAFYA :

Yûnus Emre Divânı: *Tenkitli Metin* (haz. Mustafa Tatcı), İstanbul 1997, II, 230; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 8, 10, 16, 24; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta‘lîm-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 126-129; Tâhirül-

mevlî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s.162; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s. 20-22; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 29-40; Cüneyt Eren – M. Vecih Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar: Belâgat*, İzmir 2006, s. 34-39.

MELİHA Y. SARIKAYA

TENÂSÜBÜ’L-ÂY ve’s-SÜVER

(bk. MÜNÂSEBÂTÜ’L-ÂYÂT ve’s-SÜVER).

TENÂSÜH

(التناسُح)

Ruh göçünü ifade eden terim.

Sözlükte “gidermek, bir şeyi silip yok etmek” anlamındaki *nesh* kökünden türeyen *tenâsüh* “bir şeyi olduğu gibi başka bir yere nakletmek veya kopyalamak, bir şeyi iptal ederek başka bir şeyi onun yerine koymak” gibi mânalara gelir (*Lisânü’l-‘Arab*, “nsh” md.; *Tâcü’l-‘arûs*, “nsh” md.). Terim olarak “insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen mânevî unsurun (ruh, can, nefes, jiva, atman, purusa, pudgala) ölümden sonra bu âlemde başka bir bedene geçmesi” şeklinde tanımlanır (*et-Ta‘rifât*, “Tenâsüh” md.; Tehânevî, *Keşşâf*, “Tenâsüh” md.; *ERE*, XII, 425). Türkçe’de *ruh göçü*, *yeniden doğuş* ve Batı dillerinden geçen *reenkarnasyon* terimleriyle ifade edilir. Kur’an’da *nesh* kökünden “yazı, yazı yazma, bir şeyi silip yok etme” anlamında kelimeler bulunsa da (M. F. Abdülbâki, *el-Mu‘cem*, “nsh” md.) *tenâsüh* kavramı yer almaz. Hadislerde de aynı kökten kelimeler sözlük anlamlarıyla zikredilmekte, *tenâsüh* ise sadece Utbe b. Gazvân’dan rivayet edilen bir hadiste “değiştirmek, bir halden bir hale dönüştürmek” mânasında geçmektedir (*Müsned*, IV, 174; Müslim, “Zühd”, 14). Fıkıhta *tenâsüh* mirasçılardan birbiri peşi sıra ölmesi üzerine mirasın taksim edilememesi durumunu ifade eder.

İnsan ruhunun ölümsüzlüğü ve ölümden sonra bu dünyada veya başka bir âlemde varlığını tekrar sürdüreceği inancına geçmişte ve günümüzde birçok kültürde rastlanmaktadır. Bu mânada *tenâsüh* öğretisi ölümsüzlükle ilgili inançların bir türü olarak görülebilir. Ölümün hemen ardından veya bir süre sonra ruhun yeniden yüzüne dönerek farklı bedenlerde varlığını sürdürmesi inancını ifade etmek için çeşitli terimler kullanılmıştır. Latince “reno-

vatio” (yeniden doğuş), “reincarni” (yeniden bedene bürünme), “transmigrare” (ruh göçü); *Grekçe* “metempsychosis” (yeniden canlanma), “paligenesis” (yeniden yaratılma), “metasomatosi” (yeniden bedenlenme), “metaggismos” (yeniden cisimlenme); *Süryânice* “taspikha” (yeniden cisimlenme) ve *İbrânice* “gilgul ha-nefes / neşamot” (ruhun yeniden bedene bürünmesi) bunlar arasında sayılabilir. *Tenâsüh* eski Mısır, Yunan, Roma ve Kelt geleneklerinden benimsenmiş bir inanç olup günümüzde bazı dinlerde geçerli bir öğreti kabul edilir. Bugün bütün Hint kökenli dinler, bazı yerli Afrika dinleri, yahudi Kabala geleneği ve İslâm’da Nusayrîlik, İsmâiliyye, Dürzîlik ve Yezîdîlik gibi heterodoks mezheplerde *tenâsüh* kabul edilmektedir. Bu dinlere veya inanışlara mensup kimselelerin toplam sayısının 1 milyarı aşkın olduğu söylenir.

Tenâsüh öğretisinin dünyada değişik bölgelere tek bir bölgeden mi yayıldığı, yoksa psikolojik etkenler ve aslı ihtiyaçlardaki benzerlik sebebiyle insanlığın ortaklaşa ürettiği bir inanç mı olduğu konusu tartışmalıdır. Bu inancın ne zaman ve nerede ortaya çıktığı kesin biçimde tesbit edilememişse de tarihin çok eski çağlarından bu yana varlığı bilinmektedir. Yunan düşüncesinde *tenâsüh*le ilgili ilk fikirler, milattan önce 450 yıllarında yaşadığı kabul edilen Pisagor’un düşünce sisteminde yer alır. Rivayete göre Pisagor, bir köpeğin dövülürken çıkardığı seslerin ölen bir arkadaşının sesine çok benzediğini fark ederek arkadaşının ruhunun köpekte yeniden bedenlendiği iddiasını ortaya atmıştır. Pisagor’un ruhun her zaman değilse bile bazan değişik hayvan bedenlerine geçebileceğine inandığına dair bilgiler kaynaklarda zikredilmektedir. Yine onun görüşlerinin çağdaşı Empedocles tarafından benimsendiği bilinmektedir. Ancak kaynaklarda ne Pisagor’un ne de Empedocles’in görüşleriyle ilgili ayrıntı bulunmaktadır. Bu konuya dair nisbeten ayrıntılı ilk bilgiler Eflâtun’un diyaloglarında mevcuttur. Nitekim *Phaedrus* diyalogunda (s. 35-36) insan ruhunun gerçeği kavrayabilme derecesine göre ölümden sonra uygun bedenlerde yeniden tecessüm edeceği görüşü yer alır. Eflâtun ruhları bu şekilde dokuz kategoriye ayırır. Gerçeği birinci derecede kavrayabilen insan ruhları ölümden sonra filozof veya sanatkar bedenlerinden birinde yeniden hayata kavuşacaktır. Gerçeği ikinci derecede kavrayabilen ruhlar âdil kral, savaççı veya efendi olarak, üçüncü derecede kavrayabilenler politikacı veya